

KOLEKTİF SORUMLULUK

*Fatma Szgn Őahin **

zet: Kolektif sorumluluk, genel bir kabulle, ilkel bir sorumluluk anlayışı olarak görülmekteyse de kolektif sorumluluk fikrine sıcak bakan düŐünürler mevcuttur. Onların görüŐlerini gerek grupların ahlaki fail olamayacağı gerekse grupların, bireylerinden bağımsız olarak tek baŐlarına niyetlerinin söz konusu olamayacağı temelinde eleştiren görüŐler de mevcuttur. Bu kısa alıŐmada her iki grŐ de zetlenmeye alıŐılmıŐtır.

Anahtar Kelimeler: Ahlaki Sorumluluk, Kolektif Sorumluluk, Nedensel Sorumluluk, Hesap Sorulabilirlik, Ahlaki fail

COLLECTIVE RESPONSIBILITY

Abstract: Although collective responsibility is generally considered as a primitive way of understanding responsibility, still there are thinkers who are sympathetic to the collective responsibility point of view. Their views are countered by arguments asserting that groups may not be individual agents and groups cannot have intentions independent from their members. The aim of this brief work is to summarize arguments from both sides of the dispute.

Keywords: Moral responsibility, Collective responsibility, Causal responsibility, Accountability, Moral agent

* ArŐ. Gr. Dr. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı

Giriş

Ruanda, Bosna, Irak, Suriye, Afganistan... dile getirdiklerimiz ya da getirmeyip sadece aklımızdan geçirdiklerimiz... Kuşkusuz kolektif sorumlulukla ilgili sayısız farklı anlayış mevcut. Dahası tıpkı bireysel sorumlulukta olduğu gibi, kolektif sorumluluk da eylemlerden kaynaklanabileceği gibi kişilerden ya da gruplardan ahlaken beklenen davranışların yerine getirilmemesinden yani eylemsizlikten de kaynaklanabilmektedir. Bu çalışmada, genel olarak kolektif sorumluluk anlayışına betimleyici bir şekilde yaklaşmış ve bu sorumluluk türünün temelini oluşturduğunu düşündüğüm eylem kaynaklı kolektif sorumluluk incelenmiştir.

I.

“Bir kişi eylemlerinden ya da kişiliğinden sorumlu mudur?” Determinizmin geçerliliği bazı sorumlulukları elemeyi sağlar mı? Son dönem ahlak felsefesi, “sorumlu varlığın” evrenin nedensel düzeni ile uyum içinde olabileceğini gösterme çabasıdır. Bu tartışmaların temelinde bireysel fail vardır. Bu nedenle kolektif sorumluluk fikrini anlamak güçleşmektedir. Sorumlulukla ilgili günlük meseleler de özgür irade mülahazasıyla çok da ilgili değildir, örneğin; bir kişinin sorumluluk alanını belirlemek, karşılıklı tazminata dayalı sorumluluk sorununu çözmek, bir kişiyi belirli bir rolden dolayı sorumlu tutmak (Williams, n.d.).

Kolektif ahlaki sorumluluk, sadece insan faillerin ahlaken sorumlu tutulabileceğini savunan görüş ile şirketler gibi grupların bireylerinden bağımsız olarak ahlaken sorumlu tutulabileceğini söyleyen görüş arasındaki çatışmada gelişir. Önemli bir teorik mevzu olduğu kadar bir sosyal pratik olarak da ahlaki sorumluluk, arkadaşların, aile üyelerinin, komşuların, işçilerin aralarındaki ilişkiler bağlamı olarak anlaşılır. Bu bağlamda sorumluluk ve suç kanaatleri bir insanın diğerine verdiği zararlarla tetiklenir. Kolektif ahlaki sorumluluk, grup eylemleri ile ilişkilenen geniş çaplı zarar ve kusurları ifade etmektedir. Ahlaki sorumluluk fikrinin anahtar niteliğindeki temel parçaları, her toplumun bünyesinde ve toplumsal hayatın yapısında köklenir. Bireyler söz konusu olduğu zaman kabul edilen klasik ahlaki sorumluluğun gruplara ve onların üyelerine nasıl uygulanacağı ise bir sorun olarak karşımıza çıkar (Risser, n.d.).

Kolektif sorumluluğun dağıtılamaz olduğu sıklıkla dile getirilen bir husustur. Grubun sorumluluğundan grup olarak sorumluluğun anlaşılması gerektiği, ima edilenin grup üyelerinin tek tek sorumluluğunun olmadığı belirtilir (Striblen, 2013:

149). Kolektif sorumluluk tartışmasında, genel kabul gören görüş, grubun sorumluluğunun bireysel sorumluluktan çıkarıldığı ya da taklit edildiğidir. Buradan yola çıkarak, eğer bireysel sorumlulukta anlatsal bir kalıp belirlersek grup sorumluluğunda da anlatsal kalıbın olacağı kabul edilir. Grubun metafizik oluşumu; belirli, özel bir niyeti oluşturan ayrı ve birleşmiş bir ruhunun olup olmadığı uzun zamandır odaklanılan bir konu değildir. Bunun yerine odak, grubun kimliğine ve o kimliğin faillik ya da sorumluluk yaratıp yaratmadığına kaymıştır (Striblen, 2013: 153).

Öte yandan, ahlaki ikilemler olarak adlandırılabilir olan ikilemlerle sadece bireylerin değil toplulukların da karşılaşması doğaldır. Ruth Barcan Marcus, ahlaki ikilemlerin gerçek olduğunu dile getirirken, bir yükümlülüğü yerine getirmeye karar verdiğimizde seçilmeyen diğerinin bizi terk etmediğini ve seçilmeyen olarak hep içimizde kaldığını ileri sürmektedir. Onun ahlaki ikilem olarak gördüğü bu durumun aslında duygusal bir durum olup olmadığı ve dahası suçluluk psikolojisi ile ilintili olup olmadığı muğlaktır. Ahlaki bir ikilem, ahlaki bir yükümlülük ile doğar. A ya da B yükümlülüğünü yapmak zorunda olduğum ama A ve B'yi aynı anda yapamadığım durumlarda Marcus'a göre bir ahlaki ikileme düşmekteyim. Ahlaki ikilemlerim iki boyutu vardır: biri belirli ahlaki kodlara sahip olmamız; diğeri ise, yapabileceğinin en iyisini yapmış olsa bile kişinin yapmadığından dolayı suçlanabilmesi (Marino, 2001: 203,204). Kolektif sorumluluk vakalarında karşılaşılan güçlüklerden biri de tam olarak bu durumla ilgilidir: kişilerin birbirlerine karşı yükümlülüklerinin olduğu su götürmezken, sorumluluklarının aldığı biçim belirsizdir. Öte yandan, sorumlulukların biçimi zaman içinde değişebilir. Örneğin, devlet okulu sistemi: belirlenmiş bir sistemden önce, birbirimizin çocuğuna karşı olan yükümlülüklerimizin biçimine dair belirli bir kapsam mevcut değildir ya da bir takım yükümlülüklerimiz varolmakla beraber zaman içinde düzenlenmesi gerektiği kabulü ve bu hizmetin kaynağını sağlamak için de vergi alma fikri doğmuştur. Sistem oluşturulduktan sonra ise örtük ya da açık bir dizi yükümlülük altına girilmiştir. Vergi sistemini ve eğitim sistemini incelediğimiz zaman yükümlülüklerin birbiri ile çatıştığı görülebilir. Bazı okullar yeterli şekilde desteklenmezken vergi ve eğitim arasında yaşanan ikilem bireyin değil toplumun ikilemi ve kolektif sorumluluğa dair bir ikilem olarak karşımıza çıkar (Marino, 2001: 218).

II.

Gerek kişisel gerekse paylaşılan sorumluluk anlayışlarında olduğu gibi kolektif sorumluluk anlayışında da, ahlakilik özelliği taşıdığı kabul edilen failin (moral

agent) nedensel sorumluluğuna ve hesap sorulabilirliğine atıf yapılır. Kolektif sorumluluk, iki bireysel dengi olan kişisel sorumlulukla ve paylaşılan sorumlulukla benzer şekilde her zaman saf nedensel değildir, ahlakiliği de içerir, ama onlardan farklı olarak ne nedensel sorumluluğu ne de hesap sorulabilirliği sadece bireyle ilişkilendirmez ve ahlakiliği olan failin irade özgürlüğündeki ahlaki sorumluluğun kaynağına yerleştirmez. Bunun yerine hem nedensel sorumluluğu hem de hesap sorulabilirliği grupla ilişkilendirir ya da grubun kolektif eylem olarak algıladığı eylemlerdeki ahlaki sorumluluğun kaynağına yerleşir. Kolektif sorumluluğun grup ahlakiliği ile ilgili olduğu fikri de dile getirilir. Kolektif sorumluluk savunucuları, kolektif sorumluluk ile ilgili olarak yapılan eleştirilerin büyük çoğunluğunun temelsiz olduğunu, ayrıca kolektif sorumluluğun ve grup niyetleri ile grubun suçlanabilirliği ve kolektif fiillerle ilgili varsayımlarının düşünsel bir yapı olarak tutarlı ve her durumda olmasa bile bazı durumlarda adil olduğunu ileri sürmektedirler. Ahlaki sorumluluk geleneksel olarak suçlanabilirliği zarar veren bireylerin iradelerine bağlı olarak değerlendirirken kolektif sorumluluk anlayışı hem nedenselliği hem de suçlanabilirliği gruplarla ilişkilendirir ve grupları ahlakilik özelliği taşıyan fail olarak nitelendirir. Bunun sonucu olarak, irade özgürlüğü ve determinizm konusunu ele alan hakim felsefi literatürle kolaylıkla uyum sağlamaz. Ve ahlaki failiği sadece birey temelinde anlayan anlayışla çatışır. 3 temel ihtilaf şu şekildedir:

- 1) İlk ihtilaf, kolektif sorumluluk ile bireyin özgürlüğü, adalet ve acı çekmeme gibi değerler arasındaki çelişkiye odaklanır. Bu ihtilafın tarafları bireysel özgürlük ilkesini ihlal etmeden bazı üyelerinin neden olduğu zarardan dolayı gruba nasıl ahlaki sorumluluk yüklenebileceğini, kolektif sorumluluğun doğrudan zarara neden olmayan bireylere adaletsiz davranmadan nasıl uygulanabileceğini ve zararın çok büyük ve bir grubun tamamının ya da grup içindeki birçok kişinin davranışlarının sonucu olduğu durumlarda ne yapılması gerektiğini tartışmaktadır.
- 2) İkinci ihtilafın temelinde de kolektif sorumluluğun grup temelli olması yatmaktadır. Bu tartışma kolektif sorumluluğun metafizik temelleri ve düşünsel bir yapı olarak tutarlılığı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Tartışmanın tarafları kolektif sorumluluk anlayışının nasıl yalnız nedensel değil ahlaki sorumluluk olarak da değerlendirilebileceği; grupların bireylerinden ayrı olarak ahlaki sorumluluğa neden olacak şekilde nasıl zarar verebileceklerini; kolektif olarak amaç ve

davranışlarının nasıl olabileceğini; grupların neden oldukları zarardan ötürü üyelerinden ayrı olarak ahlaken suçlanabilir olup olmadıklarını ve ahlaki fail olarak suçlu olup olamayacaklarını tartışmaktadır.

- 3) Üçüncü ihtilaf, ilginç bir şekilde grupların ahlaki sorumluluğu ile uzaktan yakından ilgili değildir. Aksine bu tartışmanın temelinde, belirli zarar verici davranışlarda zarar veren ve ahlaken sorumlu olduğu düşünülen gruplara dâhil olan bireylerin sorumlulukları vardır. Bu tartışmanın tarafları, böylesi bir durumda kolektif sorumluluğu grup üyelerine nasıl dağıtabileceğimizi; grup üyelerini diğer grup üyelerinin verdiği zarardan dolayı sorumlu tutmanın ahlaken doğru olup olmadığını tartışmaktadır (Smiley, 2005).

Bu üç ihtilafın tarafları, tartışmalarını esasen kolektif sorumluluk kavramının içeriğini belirlemek etrafında gerçekleştirirken kolektif sorumluluğun gündeme geldiği Yahudi Soykırımı ya da Vietnam Savaş Suçları gibi tarihi gerçeklikleri de tartışmışlardır ve tarihteki belirli grupların meşru olarak grup üyelerinin neden olduğu acılardan dolayı ahlaken sorumlu tutulup tutulamayacakları sorusuna yanıt aramışlardır (Smiley, 2005).

III.

Joel Feinberg'e göre kusursuz sorumluluğun dikkat çeken iki alt başlığı; dolaylı sorumluluk ve kolektif sorumluluktur. Feinberg kolektif sorumluluğun dolaylı sorumluluktan tek farkının organize grupları ve bunların üyelerini içermesi olduğunu söylemektedir. Tüm grubun, grubun bazı üyelerinin fiillerinden dolayı sorumlu tutulduğu hallerde, sorumlu tutulan bireyin bakış açısıyla kendisine yüklenen sorumluluk aslında genellikle dolaylı sorumluluktur. Belirli koşullar altında kolektif sorumluluk grup üyelerinin gönüllü olarak üstlenmeleri bile beklenebilecek organizasyonun işlerini düzenlemenin doğal bir yoludur. Bu belirli koşullar için öncelikle topluluk içerisinde kuvvetli *de facto* dayanışmanın olması gereklidir. Kolektif sorumluluk, dayanışmanın yalnızca ifadesi olmakla kalmayıp aynı zamanda onu kuvvetlendiren bir unsurdur. Kolektif sorumluluğu bu durumlarda doğal kılan şey iş ortaklıkları, spor takımları ya da ortak yazarlık gibi gruplarda tarafların genel olarak aynı niyetlerle hareket etmeleri, ortak başarısızlık riskini üstlenmeleri ve bölünemez başarı semerelerini amaçlamalarıdır. Dayanışmanın en güzel göstergesi dolaylı gurur ve utancın varlığıdır (Feinberg, 1968: 647, 677).

Kolektif sorumluluk üzerine yazan hemen herkes kolektif sorumluluğun müşterek fenomenlerde anlamlı olduğunda hemfikir olsa da kolektif sorumluluğun dağıtılamaz bir fenomen olarak anlamlı olup olmadığı konusunda tartışmalar vardır. Kolektif sorumluluğu kabul etmeyen yazarlar bu konuda iki temel sav ileri sürmektedir. Bu savlardan ilki, grupların bireylerden farklı olarak niyetlerinin olamayacağı ve bu nedenle grupların fiilinden ve grup olarak verdikleri zarardan söz edilemeyeceğidir. İkinci sav ise, grupların bireylerden farklı olarak ahlaki sorumluluk anlamında suçlanabilir olmadığıdır. Her iki sav da iki normatif varsayıma dayanmaktadır: İlki, fiillerin başlangıcında mutlaka niyetin olduğu ya da bir diğer deyişle niyetin söz konusu olmadığı durumlarda davranışın değil hareketin olduğu savıdır. İkincisi, ahlaki suçlanabilirliğin kaynağının kötü niyet olduğu ve suçlanabilme için kötü niyetin ya da en azından ahlaki hatanın şart olduğudur. Kolektif sorumluluğu eleştiren yazarlar ilk savı kullanarak grup niyetini kolektif sorumluluğun şartlarından biri olarak saymaktadırlar. İkinci savı kullanarak ise kolektif sorumluluğun yalnızca grup niyetini değil aynı zamanda grupların kötü niyetli olabilme özelliğini de kolektif sorumluluğun varlığı için bir unsur olarak saymaktadırlar. Bu yazarların büyük bir kesimi fiillerin gruplarla değil bireylerle ilişkili olduğunu göstermeye çalışmakta ve kendi zihinleri olmayan grupların niyetin temelinde yatan seçim yapmayı gerçekleştiremeyeceğini savunmaktadırlar (Smiley, 2005). Öte yandan Larry May ise, grup niyetlerini karşılıklı bağımlılık olarak adlandırdığı teori içerisinde yeniden formüle eder ve kolektif sorumluluğa yalnızca bireyciliğin ve kolektifliğin bir araya gelmesi ile yetinmeyen, bunun yerine dikkati ilişkilere ve sosyal yapılara çeken bir genel bakış geliştirmeye çalışır. May'e göre, grup niyetleri ayrı ayrı grup üyelerinden değil grup üyeleri arasındaki ilişkilerden kaynaklanır. Bu nedenle bu niyetler tüm bireylerin üzerinde olmamalarına rağmen "kolektifmiş gibi" kabul edilebilirler. Dahası bu niyetler bireysel değil grup kaynaklıdır. Her bir grup üyesi ön-yansımali (pre-reflective) olarak aynı niyete sahip olduğu için bu niyet bireylerin niyetlerinden farklıdır. Diğer bir deyişle niyetteki aynılık grup yapısından kaynaklanmaktadır (May, 1987: 64-65).

Kolektif sorumluluğu savunan yazarlar, eleştirenlerin savlarını çürütmek için farklı felsefi stratejilere dayanmakta ve her durumda olmasa bile bazı durumlarda kolektif sorumluluğun meşru olduğunu ve düşünsel bir yapı olarak tutarlı olduğunu göstermeye çalışmaktadırlar. Bu felsefi stratejilerden biri, çok basit bir şekilde uygulamada her zaman grupları suçladığımızı ve bunu metodolojik bireyciliğin ilkeleri ile anlamanın güçlüğüne dikkat çekmekten ibarettir. Grup davranışlarının mümkün olduğunu kabul eden yazarların birçoğu, dilsel analizlere

dayansa da bazı yazarlar toplumsal teoriye ve varoluşçuluk geleneğine dayanmakta; Jean Paul Sartre'nin düşüncesini kullanarak bireylerin birbiri ile ilişkili olduğu ve birlikte yalnızken davranamayacakları şekilde davrandıkları durumlarda grupların davranışından bahsedilebileceğini savunmaktadırlar (Smiley, 2005).

Kolektif sorumluluk düzenlemeleri özellikle cezai yaptırımla ilgili olduklarında modern duyarlılıklarımızla ters düşebilmektedir. Tarihte ilkel koşulların gerekliliği olarak kolluk fonksiyonu *zorunlu evrensel kefalet* sistemi ile doğrudan yerel gruplara uygulanmaktaydı. Örneğin Eski Anglosakson topluluklarında ailesinin yerleşik olduğu köyden ayrılmayan kişi en güvenilir kişi olarak kabul edilmekteydi, zira köyde yerleşik olan ailesi kişinin doğru davranışının garantisi olmaktadır. Aynı şekilde ailesinden uzakta bir yabancıyı sınırlayacak hiçbir şey bulunmamaktaydı ve böylesi bir kişinin ölümü kan gütmeye neden olacağı için bu kişinin de başkalarının saldırılarına karşı hiçbir güvencesi bulunmamaktaydı. Hristiyan feodalizminin gelişmesi, eski aile sorumluluğu sistemini kırdı. Bu sistemin yerini aile değil çevre temelli bir zorunlu kefillik sistemi aldı. Böylelikle bir çevreye dahi olan herkes hukuki korunmaya layık hale geldi. Feinberg'e göre, günümüzden bakınca bu sistem bireysel adalete yer vermeyen barbarca bir sistem olarak görünse bile bu sistemin içerisinde keyfiliğe yer bulunmamaktaydı, gruplar profesyonel kolluk gücünün olanaksız olduğu bir dönemde bu faaliyeti sağlayabilmekteydi, sistem günümüzün hızlı yaşayışında benzeri olanaksız olan grup dayanışmasını kuvvetlendirmekteydi ve en önemlisi şiddeti önlemekte ve hayatın doğal akışının bir parçası olarak kabul edilmekteydi. Günümüzde bu sisteme dönüşün olanaksız olduğu tartışmasızdır. Günümüz şahsi cezai sorumluluk anlayışının gelişebilmesi için bir bedel ödenmiştir, o bedel de mahremiyet olmuştur. Günümüzde kolluğun kullandığı teknikler herkesin yaşamının ayrıntılarını kolluk için erişilebilir kılmaktadır. Bugün insanlar suçu kontrol etme yükümlülüğü altında değildir, ama suçu kontrol etme yükümlülüğü altında olanlar gün geçtikçe hayatımızın daha fazla içinde olmaktadır. Özetle kolektif cezai sorumluluk gruplar üzerinde ancak çok kuvvetli bir dayanışma bağı olduğunda ve profesyonel kolluk faaliyeti mümkün olmadığında mümkündür. Buna ek olarak böylesi bir sistemin adil kabul edilebilmesi için söz konusu grubun yaşam tarzının da buna uygun olması gerekir. Bunun için başkalarının eylemlerinden dolayı sorumlu tutulacak grup üyelerinin bu kişiler üzerinde en azından bir dereceye kadar kontrolünün olması da gerekecektir. Bu tip koşulları modern bir toplumda sağlamak neredeyse olanaksızdır ve bireysel sorumluluk

evrensel bir ilke halini aldığı için kolektif cezai sorumluluk artık kabul edilebilir bir toplumsal organizasyon türü olarak görülemez (Feinberg, 1968: 679-681).

May'ın de aralarında bulunduğu kolektif sorumluluğu düşünsel bir yapı olarak gören ve böylelikle kolektif davranış ve niyetlerin olanaklı olduğunu savunan yazarlar tüm grupların kolektif olarak davranışta bulunma ve niyete sahip olma kabiliyetinin olduğunu ya da her grubun verdiği zarardan ötürü kolektif olarak sorumlu tutulabileceğini iddia etmemekte yalnızca belirli grupların kolektif olarak davranma ve niyete sahip olma özelliklerinin olduğunu ve sorumlu kabul edilebileceklerini savunmaktadırlar. Kolektif sorumluluğun söz konusu olabileceği gruplar belirlenirken genellikle uluslar, şirketler gibi iyi düzenlenmiş karar alma mekanizmalarına sahip ve böylelikle davranma ve niyet sahibi olma olanağı olduğu kabul edilen gruplar dikkate alınmaktadır. Bu grupların belirlenmesine ilişkin üç yaklaşım bulunmaktadır. *İlk yaklaşım*, grupların üç önemli özelliğinden ötürü kolektif sorumluluk sahibi olabileceğini savunmaktadır. Bu özelliklerden ilki, uyumlu eylemi sağlayan organizasyonel mekanizmaların varlığıdır. Bu mekanizmaların her zaman rasyonel seçimlerde bulunması şart değildir. İkinci özellik, bireylere uygulanan katı davranış kurallarıdır. Bu kurallar sayesinde grup disiplininden ve grup davranışından bahsetmek olanaklı hale gelir. Üçüncü özellik ise, bireylerin belirli yetkileri kullanmasına olanak sağlayan tanımlanmış rollerin varlığıdır. *İkinci yaklaşım*, grup üyelerinin ortak çıkarları ya da gereksinimleri olması temeline dayanmaktadır. Bu yaklaşım iki varsayımı kabul etmektedir. İlk varsayım, aynı çıkarlara veya gereksinimlere sahip üyeleri barındıran grupların grup dayanışması göstermesidir. İkinci varsayım ise, grup dayanışması gösteren grupların bireylerden oluşmalarına rağmen ortak amaçlara yönelmeleri nedeniyle davranışta bulunma ve niyet sahibi olma yetilerinin olduğu ve bu nedenle bu gruplar açısından kolektif sorumluluğun kabul edilebileceğidir. Grup dayanışması, grubun kendi bilincinde olmasını gerektirmez. Gevşek yapıli gruplarda, örneğin bazı üyelerinin diğer üyeleri desteklediği ayrıcalıklı ırksal gruplarda da grup dayanışmasının varlığı kabul edilir. Bu tür gruplarda karşılıklı çıkarlar ve katılanların farkında dahi olmayabileceği uygulamalar ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi baskı türlerine neden olabilmektedir. Bu nedenle grup dayanışması kolektif sorumluluğu gerektirmektedir. *Üçüncü yaklaşım*, grup üyeleri arasında ortak tavra dayanmaktadır. Söz konusu olan tavrın varlığından söz edebilmek için, genellikle toplumda ciddi zarara yol açması ve topluluk içerisinde birçok birey tarafından kabul görmesi gerekir. Bu tip tavırlara örnek olarak ırkçılık ve cinsiyetçilik gösterilmektedir. Kolektif sorumluluğu kabul eden yazarlar bu tip tavırların her durumda olmasa da bazı durumlarda "erkeklerin" veya "beyaz Amerikalılar'ın"

kadınlara veya siyahilere uygulanan baskıdan dolayı kolektif sorumluluğunu doğurduğunu savunmaktadırlar. Bununla birlikte bazı yazarlar organize olmayan grupların ahlaki faillik niteliği taşıyamayacağını ve kolektif olarak sorumlu kabul edilemeyeceklerini belirtmektedirler (Smiley, 2005). Seumas Miller'a göre, ortak tavırlarla kolektif sorumluluğun bağlantısını kurabilmek için, iki kolektif sorumluluk anlayışı arasında fark gözetmemiz gerekebilir. Ortak bir eylemi gerçekleştiren failer birincil anlamıyla kolektif sorumluluk sahibidir; bunu "kolektif doğal sorumluluk" olarak adlandırmak da mümkündür. İkinci kolektif sorumluluk anlayışı ise, "kolektif ahlaki sorumluluktur" ve kolektif doğa sorumluluğun mevcut olduğu durumlarda sonucun ahlaken kayda değer olması halinde ortak tavra katılan bireylerin ahlaken de sorumlu olduğu anlamına gelmektedir (Miller, 2001: 7-9).

Feinberg, kusursuz sorumluluktan kaynaklanan kolektif sorumluluğa ilaveten üç kolektif sorumluluk türü tanımlamıştır:

- a) *Katılımsız kusura dayanan sorumluluk (Lialibility with noncontributory fault)*: Tüm grup üyelerinin aynı kusuru paylaştığı, ama sadece bir grup üyesinin kusurunun zarara yol açtığı ve bunun o grup üyesinin kusurunun diğer grup üyelerinin kusurlarından daha fazla olmasından değil, yalnızca bağımsız rastlantılara dayandığı durumda grup dışındaki birçok kimse tüm grubu kolektif olarak sorumlu görecektir.
- b) *Kolektif ve dağıtılabılır katılımlı grup kusuru (Contributory group fault: Collective and distributive)*: Zaman zaman bütün bir gruba her bir üyesinin katılımlı kusuru nedeniyle sorumluluk atfedilebilir. Bu şekildeki grup sorumluluğu, bireysel sorumlulukların toplamından başka bir şey değildir. Her bir birey ortaya çıkan zarardan ötürü zararın sorumluluğunu paylaştığı için hiçbirinin sorumluluğu dolaylı değildir.
- c) *Kolektif ancak dağıtılabılır olmayan katılımlı grup kusuru (Contributory group fault: Collective but not distributive)*: Bazı durumlarda zarar grup kusurlarına dayandırılabilir de bu konuda her bir grup üyesine kusur isnat etmek mümkün olmamaktadır, hatta bazen *hiçbir* grup üyesine kusur isnat edilememektedir. Örneğin, Eşkuya Baran, bir vagon dolusu yolcuyu rehin tutmaktadır. Bütün yolcular, tek bir kişi gibi eşkıyanın üzerine yürüseler muhtemelen bir ya da iki yolcu vurulacak, ama

kolektif olarak eşkiyanın üstesinden gelecekler, silahını elinden alacaklar ve mallarını kurtaracaklardır. Ancak tüm yolcular uysalca boyun eğmiştir. Bu durumda kendi zararlarından dolayı ne derece sorumludurlar? Feinberg'e göre, bu durumda yalnızca *kahramanların* kendini feda ederek eşkiyaya saldırmaması beklenebilir. Bu nedenle gruptaki hiçbir bireye direnmediği için kusur atfedilemez. Buna karşın bütün grup başarılı olarak direnme kudretine sahip olduğu için kusurludur. Bu durumda grubun kolektif, ama dağıtılamaz kusurundan bahsedilebilir (Feinberg, 1968: 683-687).

Günümüz ahlak ve siyaset felsefecileri genellikle kolektif sorumluluk ile bireysel ya da paylaşılan sorumluluk arasında ayırım yapmaya özen gösterirler. Bununla birlikte, bireysel ahlaki failleri, kolektif sorumluluğun bireysel ahlaki aktörler üzerindeki etkisini göstermek amacıyla çalışmalarının merkezine alırlar. Bu tip çalışmalarda incelenen şey, bir gruptaki bireylerin kendi sebep olmadıkları ancak engellemek için çaba sarfetmedikleri grup temelli zararlar için kolektif olarak sorumlu olup olamayacakları, bu durumlarda sorumlulukları kabul edilecekse bunun şartlarının neler olduğudur. Bu sorulara yanıt arayan felsefeciler genellikle kolektif sorumluluğun aktarılabilmesi ve kişisel ahlaki faillikle ilişkisi üzerinde durmakta olsalar da somut tarihi örnekleri de göz ardı etmemektedirler. Kolektif sorumluluk ve sorumluluğun dağıtımını sorunu bu tip somut tarihi örneklerin kolektif sorumlulukla ilgili incelemelerin temelinde olmasına neden olmuştur. Böylelikle kolektif sorumluluğa ilişkin tartışmalar soyut yapıyla sınırlı olmaktan çıkıp tarihin belirli dönemlerindeki belirli grupların ahlaken sorumlu tutulup tutulamayacağına ilişkin somut bir tartışma halini almaktadır. Örneğin, Carl Jaspers¹, Hannah Arendt² ve H.D. Lewis³ gibi yazarlar kolektif sorumluluğa ilişkin

¹ Karl Jasper'ın metafizik suçluluk kavramına göre, bir suçu işleyen grup üyelerinin sorumluluğuna ve suçun bıraktığı ahlaki lekeyi taşımaya, olaya dâhil olmayan grup üyelerinin de katılmasıdır (Radzik: 2001, 456). Ayrıca bkz. Karl Jasper, *The Question of German Guilt*, trans. E.B. Aston (New York: Capricorn Books, 1961, p.32). Metafizik suçluluk kavramı etnik ve ırksal basamaklılara – kötülüğün genetik olarak aktarıldığı düşüncesine- sebep olacağı için eleştirilmiştir (Radzik: 2001, 456).

² Hannah Arendt, kolektif sorumluluk teriminin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığını bilmediğini, fakat yalnız terimin değil ilgili olduğu sorunların da genel olarak varlıklarını siyasi kategorilerin hukuki ve ahlaki kategorilerden ayrılmasına borçlu olduklarına emin olduğunu dile getirir. Hukuki ve ahlaki standartların, ortak yönü her zaman kişi ile yaptığı şeyi ilişkilendirmeleridir. Örneğin, bir kişi ortak bir fiile mesela organize suça karışırsa yargılanan, grup değil yine bu kişinin kendisi, iştirak derecesi, üstlendiği rol vb. olacaktır. Kolektif sorumluluk için ise iki koşulun varlığı gereklidir: Kişi yapmadığı bir şeyden dolayı sorumlu tutuluyor olmalıdır ve sorumluluğunun nedeni, iradi hareketleriyle kesinlikle ortadan kaldıramayacağı bir grup üyeliği olmalıdır. Yani iradi olarak, ayrılabilmesi iş ortaklıkları gibi durumlar kolektif sorumluluğa neden olmayacaktır (Hannah Arendt, 2003: 148-149)

çalışmalarında açıkça İkinci Dünya Savaşındaki Nazi suçlarından dolayı Alman Halkı'nın kolektif olarak sorumlu tutulup tutulamayacağını tartışmaktadırlar. Tarihi de içeren kolektif sorumluluk tartışmalarında belirli bir grubun bazı üyelerinin doğrudan zarardan doğrudan zarara neden olmaları dahi tüm topluluk ya da toplumun büyük bir kesiminin sorumlu tutulup tutulamayacağı inceleme konusudur. Cevabı aranan bir diğer soru da topluluğun kolektif sorumluluğunun kabul edilmesi halinde topluluk üyeleri arasında zarara engel olmaya çalışanlara da sorumlu yüklem olanağı olup olmadığıdır. Günümüzde kolektif sorumlulukla ilişkin eserleri olan felsefeciler arasında topluluğun zararlı siyasetine açıkça direnen ya da buna karşı mücadele eden üyelerine sorumluluk atfedilemeyeceği hususunda görüş birliği vardır (Smiley, 2005) Fakat Juha Raikka, kolektif sorumluluğun bireylerin açıkça topluluğun yanlışlarına karşı çıktığı durumlarda dahi tüm bireylere dağıtılabileceğini savunmaktadır. Raikka'ya göre, muhalefetin sorumluluktan kurtulabilmesi için hem sisteme karşı olması hem de bu kötü davranışları ortaya çıkaran sisteme destek vermekten kaçınması gereklidir ve bu kriteri sağlamak oldukça güçtür. *"Kötü bir uygulamaya karşı çıkmak tek bir şartla kişiyi temize çıkarır. O da bu karşı çıkışın, başka bir kötü uygulamayı destekler nitelikte olmamasıdır... Nihayetinde kötü uygulamalara muhalif olanlar dahi bu uygulamalardan dolayı suçlanabilir. Bir grubun tek bir üyesi her koşulu dikkate alarak davranması gerektiği şekilde davranmış olabilir, ancak yine de grubun kötü uygulamaları nedeniyle sorumluluğu paylaşır."* (Raikka, 1997: 104).

Sonuç

Aslında baştan beri zihinleri kurcalayan soru hiç değişmedi. Bir grup –bir millet, bir kurum, bir ırkın ya da bir dinin mensupları – bir zarara sebep olmaktan dolayı sorumlu tutulabilirler mi? Bir grubun üyeleri, diğer grup üyelerinin doğrudan sebep oldukları zarardan sorumlu tutulabilirler mi? Verilen yanıtın önemli olmasının sebebi, savaş, terörizm, baskı ve soykırımın sorumluluğunu kurmakla ilgili olmasıdır. Grubun kendine has bir ruhu olduğunu kabul etmek bir zorunluluktur. Grup içerisindeki bireylerin davranışları, bireysel davranışlarından farklılık gösterebilir. Zaman zaman olumlu bir davranış ve tutum değişimi yaşanırken zaman zaman da grubun birey üzerindeki etkisi olumsuz

³ İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Alman Halkı'nın Naziler tarafından işlenen suçların hangilerine ne derece ortak tutulacaklarına ilişkin tartışmaların sıcağında, H.D. Lewis, kolektif sorumluluğun ya da grup sorumluluğunun barbarca bir anlayış olduğunu savunmuştur. Lewis'in bu konudaki görüşlerinde 19. yy İngiliz hukuk kuramcısı Sumner Henry Maine'in toplumun kolektif sorumluluk anlayışından bireysel sorumluluk anlayışına ilerlemesini medeniyetin bir göstergesi sayan kuramının izlerini görmek olanaklıdır (Hannon, 2010: 332).

yönelmektedir. Kişisel deneyimlerimiz de ortaya koymuştur ki, bir grubun üyesi olduğumuzda çoğu zaman grup davranışlarını, grup değerlerini benimseriz. Belirli bir gruba yakınlık hissetmemiz ya da üyesi olmayı arzulamamızın sebebi aslında benzer değerlere sempati duymamızdır. Grup olarak davranmak, birey olarak davranmaktan farklıdır, fakat asıl önemli nokta birey olarak irademizi ortadan kaldırmamış olmasıdır. Bir grubun üyesi olurken, irademizi saf dışı bırakan ve tüm grup üyeleri ile aynı şeyleri düşünmemizi ve hissetmemizi sağlayan bir çip deri altımıza yerleştirilmediği sürece irademiz varlığını korumaya devam edecektir. Belki bireysel iradenin ortaya konulması daha zor olacaktır, ama grubun metafizik varlığı ve bu varlığa dayanarak gerçekleşen eylemler ve sonuçları göz önüne alındığında bu zorluk ne sorumluluğu azaltabilir ne de ortadan kaldırabilir. Bu nedenle Feinberg'in getirmiş olduğu kriterler her somut olay için değerlendirilmeli ve kolektif sorumluluk incelenmelidir. Sonuç olarak kolektif sorumluluk daha fazla özeni hak eden bir çalışma alanıdır, zira savaş ve çatışmaların arttığı, sokak şiddetinin sıradanlaştığı, eğitim kurumlarında gençlerin birbirlerini grupları aracılığıyla taciz ettiği bir dönemde yaşamaktayız.

Kaynakça

- Arendt, Hannah (2003). *Responsibility and Judgement*, Schoken Books, New York.
- Feinberg, Joel (1968). 'Collective Responsibility', *The Journal of Philosophy*, Vol. 65, No. 21.
- Hannon, Patrick (2010). 'Collective Responsibility', *The Furrow*, Vol. 61, No. 6 (June), pp. 331-338.
- Marino, Patricia (2001). 'Moral Dilemmas, Collective Responsibility, and Moral Progress', *An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, Vol. 104, No. 2 (May). pp. 203-225.
- May, Larry (1987). *The Morality of Groups*, University of Notre Dame Press, Notre Dame.
- Miller, Seumas (2001). 'Collective Moral Responsibility for Omissions', *Business & Professional Ethics Journal*, Vol. 20, No. 1, Selected Papers from the 2000 Conference for the Australian Association for Professional and Applied Ethics (Spring), pp. 5-24.
- Radzik, Linda, Collective Responsibility and Duties to Respond, *Social Theory and Practice*, Vol. 27, No. 3 (July 2001), pp. 455-471.

- Raikka, Juha (1997). 'On Dissociating Oneself from Collective Responsibility', *Social Theory and Practice*, 23, 1997.
- Risser, David, T., 'Collective Moral Responsibility', *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/collecti/>, erişim: 10 Ekim 2016.
- Smiley, Marion (2005). 'Collective Responsibility', *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/collective-responsibility/>.
- Striblen, Cassie (2013). 'Collective Responsibility and the Narrative Self', *Social Theory and Practice*, Vol. 39, No. 1 (January), pp. 147-165.
- Williams, Garrath, 'Responsibility', *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/responsi/#H4>, erişim: 11 Ekim 2016.